

ГЕТЬМАНАТ П. СКОРОПАДСЬКОГО ЯК КАТАЛІЗАТОР РАДИКАЛІЗАЦІЇ ПОЗИЦІЙ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Розглянуто причини радикалізації позицій українських політичних партій доби Гетьманату П. Скоропадського.

Ключові слова: Гетьманат П. Скоропадського, українські політичні партії, Українська соціал-демократична робітничка партія, Українська партія соціалістів-революціонерів, Комуністична партія (більшовиків) України.

Переверот 29 квітня 1918 р. і запроваджений гетьманський режим були цілком визначеною спробою правоконсервативних сил українського соціуму і промонархічно налаштованої австро-німецької окупаційної адміністрації зупинити розвиток революційних процесів в Україні і повернути суспільство до долютневих (1917 р.) правопорядків, які існували ще в самодержавній Росії. Про це свідчить і все законодавство Української Держави і вся практично-політична діяльність правлячої верхівки.

Однак, у супереч планам і розрахункам припинення «деструктивних тенденцій», досягнення ладу й порядку, в країні рішуче прискорилося наростання настроїв ліворадикального змісту і характеру. Власне їх досить переконливою демонстрацією стали вже травневі форуми представників найчисельніших верств народу України – селянський і робітничий з'їзди, які, змушені працювати в напівлегальних умовах, ухвалили резолюцію із засудженням державного перевороту, неприйняттям проголошеного авторитарно-монархічного за своєю сутністю ладу. Дещо пізніше до подібних позицій схилився і Український з'їзд Всеросійського земського союзу.

Надалі ж масове невдоволення лише наростало, повсюдні повстання вилились у справжню селянську війну проти влади, у масштабні робітничі страйки, у глухий опір режиму [1, с. 146-340]. Тобто, з перших днів існування Гетьманату виявилися загальні прагнення переважної частини українського суспільства (соціальна база новоствореної політичної системи була дуже вузькою) не просто демонструвати свою опозиційність, але й дедалі активніше боротися проти влади П. Скоропадського і окупантів. Отже, посилення радикалізму виявилось домінантною суспільною тенденцією.

Природно, що політичні партії мали чутливо, по можливості, адекватно реагувати на реалії життя. Інакше просто не могло бути, якщо національна еліта не хотіла розійтися зі своїми масами, відірватися від них. А бажання бути на чолі їх поривань детермінували пошук варіантів

організації й діяльності, які б якомога органічніше втілювалися в запропонованому курсі. Таким чином, внутрішня еволюція українських партій була передусім відповіддю на об'єктивні запити суспільного розвитку.

Найрельєфніші події відбувалися в середовищі українських есерів. На IV з'їзді УПСР, що проходив 13-16 травня 1918 р., стався розкол. Він не був несподіванкою. Навпаки, до того йшлося з осені попереднього року. Вже тоді всередині найчисельнішої української партії, що взяла на себе роль головного репрезентанта інтересів селянства, виявилось тяжіння до радикальнішої позиції більшовиків. На відміну від інших українських партій (УСДРП, УПСФ, УПСС, УХДП), ще в часи існування єдиного національно-демократичного фронту партія українських есерів вважала, що поряд з органами національної влади (такими як Центральна Рада чи Український Сойм) виправданими й доцільними є органи конкурентної класово оформленої влади – ради селянських, робітничих і солдатських депутатів.

На травень 1918 р. фактично реалією стала внутрішня диференціація й практичне оформлення двох крил у партії: лівого і правого. На з'їзді вони були представлені приблизно однаковою кількістю делегатів. Через те з деяких питань голоси розбивалися навпіл й узгоджених рішень досягати не вдавалося. Правиця партії вважала, що революція з переворотом скінчилася й пропонувала використати перерву («передішку») для «організації мас, піднесення їхньої культурності, класової і національної свідомості» в умовах легальної або напівлегальної діяльності партії. Деякі з провідників цього крила пропонували вихідним моментом у пошуку тактики обрати «збереження української державності» – як одного з найбільших здобутків революції. Відповідно до цього вважалось за можливе брати участь у «сурогаті парламенту» – Державній Раді, якби вона була скликана гетьманом.

Ліва частина партії, навпаки, вважала революцію незакінченою. Рішуче протестуючи проти «національно-державницької та еволюційної» політики правиці партії, ліва течія закликала до продовження класової соціалістично-революційної боротьби трудящих мас, до переходу партії в підпілля для організації повстання робітників і селян проти гетьманщини.

Відповідними були й запропоновані обома частинами проекти резолюцій.

Правиця партії виходила з того, що гетьманський переворот призвів до ситуації, яка суперечить розстановці сил у країні, «є ненормальною, з точки погляду громадської еволюції, є результатом насильної узурпації влади елементами, що не мають опори в країні. Тому одним з біжучих тактичних завдань партії є боротьба проти сучасного правительства за демократизацію політичного і соціального життя України.

Для цієї боротьби партія повинна взяти активну участь в тому масовому рухові, який помічається з приводу перевороту, направляючи і використовуючи його в цілях повернення демократичного ладу на Україні» [2, с. 21.].

Такій маловиразній і дуже поміркованій позиції лівиця партії протиставила дуже рішучий, безкомпромісний проект резолюції. В ньому засуджувалась попередня діяльність ЦК УПСР як така, що збочила від соціалістичних засад, «в результаті чого партія збанкрутувала і об'єктивно сприяла успіху контрреволюції на Україні, встановленню монархії і знищенню всіх здобутків революції» [2, с. 22.].

У результаті голосування резолюція правого крила зібрала трохи більше голосів, ніж лівого. Щоб уникнути розколу, який вимальовувався дедалі наочніше, праві погодились на ухвалення спеціальної резолюції, згідно з якою вищою законною, обраною народом владою визнавались Українські Установчі збори, а найпершим завданням – боротьба за їх скликання. Подібного компромісу не вдалося досягти при розгляді питання про перегляд аграрної програми – більшість делегатів брати участь у голосуванні відмовились.

Під час виборів ЦК УПСР до його складу ввійшли представники переважно лівого крила (Л. Ковалів, А. Заливчий, Г. Михайличенко, Лашкевич, В. Приходько, М. Шраг – члени ЦК; К. Корж, М. Чечель – кандидати в члени ЦК). Іншими словами, Центральний Комітет партії набув лівого забарвлення. Обираючи власний шлях революційних дій, він ухвалив 3 червня 1918 р. постанову щодо внутрішньої тактики партії, згідно з якою ліквідувались (з огляду на переслідування соціалістичних організацій гетьманським режимом) всі до того часу наявні легальні організації. Партія в цілому переходила на нелегальний стан, санкціонувалась також необхідність політичного терору проти «найшкідливіших і найвпливовіших представників реакційної деспотії в центрі і на місцях, як рівно і представників інтернаціональної контрреволюції на Україні...».

Слід зауважити, що факти терористичної діяльності лівих українських есерів невідомі. Проте вони вітали вбивство 30 липня 1918 р. російським лівим есером Б. Донським командувача групою німецьких військ в Україні генерал-фельдмаршала Г. Ейхгорна, засуджували виступи тих кіл, у тому числі й українських (органів УПСФ, УСДРП), які протестували проти подібної тактики.

Центральним друкованим органом лівих українських есерів, головним рупором їхніх ідей став тижневик «Боротьба» (редактор В. Еллан-Блакитний), що почав видаватись нелегально замість закритої гетьманцями щоденної газети з аналогічною назвою.

Права течія УПСР відразу ж після IV з'їзду, паралельно з діями лівих, також вдалася до низки організаційних заходів, які, своєю чергою,

привели до поглиблення протистояння і розколу в партії. Праві розпочали консолідацію власних сил у формі окремої «Центральної фракції Української Партії Соціалістів-Революціонерів» з власним керівним центром, не підлеглим ЦК УПСР, обраному з'здом. До складу Тимчасового організаційного комітету фракції ввійшли М. Шраг, М. Чечель, М. Салтан, І. Лизанівський, В. Залізняк, В. Голубович, Ю. Охримович. Комітет поширив серед членів партії декларацію-повідомлення, в якій викладалась принципова суть ідеологічних і тактичних розходжень між обома течіями.

Передусім указувалося на різне ставлення до української державності. Праві обстоювали ідею створення незалежної української держави. А ліві, як стверджувалось у документі, в цьому питанні нічим не відрізнялись від загальноросійської партії есерів, зневажаючи національний аспект узагалі. Це було істотним перебільшенням, фактично не відповідало дійсності.

Друга група розбіжностей стосувалася методів масової боротьби. Якщо праві орієнтувались на поступове виховання, організацію, підготовку мас до боротьби в нових умовах, ліві віддавали перевагу революційно-повстанській тактиці. Іншими словами, за документом, праві наближались у цьому питанні до європейських соціалістів, а ліві – до російських більшовиків [2, с. 23-24.].

Дійшовши висновку про необхідність за таких умов мати окрему організацію в рамках партії, праві в УПСР закликали до підготовки чергового з'зду партії, який мав «вияснити, нарешті, чи наша партія має в своїй класовій боротьбі засвоїти собі методи європейського соціалізму, чи піти шляхом російського анархічного бунтарства» [2, с. 24.].

Після цієї декларації, що відразу була рішуче засуджена ЦК УПСР, тобто лівими, розкол партії став доконаним фактом. Праві (Центральна течія УПСР) і ліві (боротьбисти) сформулювали різні політичні платформи.

Спільними залишались неприйняття і засудження гетьманського режиму як контрреволюційного, а також гасло боротьби з ним. Однак після повалення гетьманщини праве крило планувало відновити Українську Народну Республіку із законодавством Центральної Ради.

Боротьбисти не бажали повертатись до характерного для часів Центральної Ради єднання демократичних, та й не лише демократичних, сил. Вони прагнули активізації безкомпромісної класової боротьби.

Неприйняття гетьманату найголовнішими верствами українського суспільства, які сумарно складали абсолютну більшість нації, органічно доповнювалося й примножувалося непримиренною ворожістю до режиму найрадикальнішої політичної сили – більшовиків. Не вимагає доведення: якщо соціальна політика соціалістичної Центральної Ради привела її до повного антагонізму з РСДРП(б), то будь-яких надій

на подолання апріорної ворожості щодо консервативно-реакційного режиму П. Скоропадського не могло.

Щоправда, дуже сильні й впливові наприкінці 1917 р. – на початку 1918 р. більшовицькі організації України були зруйновані, практично вщент розгромлені після приходу австро-німецьких окупантів. Партійні функціонери частково евакуювалися до Росії, частково, перейшовши на нелегальне становище, заходилися відновлювати підпілля.

Ні на мить не допускаючи припинення боротьби, ще до державного перевороту керівники більшовицьких організацій взяли курс на консолідацію партійних сил і утворення Компартії України. Гетьманат якщо й загальмував певною мірою цей процес, однак не міг припинити його, можливо, навіть додав більшовикам ще більшої внутрішньої переконаності у необхідності доведення до завершення розпочатої справи, а діям – більшої цілеспрямованості, настирливості.

Все це яскраво виявилось на I з'їзді більшовицьких організацій України, який проходив у Москві 5-12 липня 1918 р. [1, с. 196]. У безкомпромисній боротьбі між прихильниками поміркованіших правих поглядів («лівобережці», «каторинославці») і лівих орієнтацій («правобережці», «кисяни») з більшості питань домінувала точка зору й пройшли резолюції «лівих».

Особливе значення, природно, мала оцінка ситуації, прогнозування перспективи і, вже залежно від того, обрання лінії поведінки й принципів партійного будівництва.

Основну доповідь з питання про політичне становище і завдання партії зробив Г. Пятаков, а співдоповідачами були Я. Яковлев (Епштейн) та М. Скрипник. За оцінками доповідача, в капіталістичному світі, передусім в усіх країнах, що воювали, «спостерігався колосальний господарчий розвал». Особливо відчайдушне становище Німеччини і Австро-Угорщини штовхнуло їх уряди на Брестський «хлібний мир» з Центральною Радою, на воєнний похід на Схід, першим пунктом якого стала Україна з її велетенськими матеріальними ресурсами. В інтересах світового капіталу було продовжити просування й далі, за Кавказ, в Азію.

Однак сил для цього не було. Їх не було навіть для того, щоб тримати в покорі Україну, народ якої повстав проти страшного пограбування. Г. Пятаков згадав про факт звернення німецького посла у Києві барона фон Мумма до свого уряду з проханням про надсилку в Україну додатково ще 10 корпусів, чого Німеччина зробити не могла [3, с. 40]. Доповідач виявив елементи реалістичного розуміння ходу подій. «Надії деяких товаришів, – говори він, – на по-кур'єрськи швидкий розвиток міжнародної революції не виправдалися, і зрозуміло чому» [3, с. 40, 41].

Проте становище революційного руху на Заході в уявленні Г. Пятакова поставало не таким уже й безперспективним. Страйки у

Відні, Будапешті, Празі, Берліні на підтримку радянської Росії хоч і були придушені військовою силою, означали серйозні кроки вперед. Небачених розмірів досяг розклад окупаційних армій Німеччини та Австро-Угорщини в Україні.

Навідміну від зовнішньополітичного, дещо схематичнішим (довелося врахувати фактор часу) виявився аналіз внутрішньополітичного становища, який містився у доповіді. Г. Пятаков виділив три головних політичних табори, між якими розгорталася боротьба – «трикутний бій» – за майбутнє України.

Перший, «правлячий», «німецько-гетьманський» центр був приречений на неминучу поразку. Другий – колишні партії Центральної Ради – українські есери й українські соціал-демократи кваліфікувався як «дрібнобуржуазна контрреволюція» і поставав як сила, з якою доведеться вести жорстоку боротьбу, оскільки в момент вирішального бою з антинародним режимом за цими «пройдисвітами і політичними авантюристами» можуть піти маси. Третій – радянський центр, – створений у грудні 1917 р. (Всеукраїнський Центральний виконавчий комітет рад) після січневої (1918 р.) перемоги, потім мав залишити територію України. Зауваживши, що не варто переоцінювати географічний чинник, Г. Пятаков наполягав на тому, що, «вислизнувши» «з рук Радянської влади», територія України «політично, в розумінні політичного групування тієї маси населення, яке об'єктивно повинно було стояти на боці Радянської влади, територія ця не лише не вислизнула з наших рук, а, навпаки, зв'язалась із Радянською владою ще більше» [3, с. 47.].

Крім згаданих, на думку доповідача, існувало ще дві сили в Україні. В умовах катастрофічної втрати авторитету німецько-гетьманського режиму і наростання австро-німецьких суперечностей на ґрунті поділу награбованої здобичі з'явилися істотні ознаки оформлення громадської групи з метою «відділення України від Росії і створення Української держави для включення її в систему австрійської, м'якшої, як вони кажуть, щодо України держави» [3, с. 47]. І, врешті, останній табір – «табір дрібнобуржуазної російської контрреволюції, який охоплює дрібну буржуазію так званих національних меншин на чолі з правими есерами і меншовиками» [3, с. 48.]. Ця сила підтримувалася англо-французьким капіталом. Здійснений аналіз, на гадку Г. Пятакова, переконливо свідчив, що «збройне стихійне повстання на Україні має набути нечувано широких розмірів». [3, с. 47.].

У доповіді накреслювалися конкретні завдання партії, що поставали у сфері військово-технічної підготовки повстання, у першу чергу, створення розгалуженої мережі військово-революційних комітетів, об'єднаних політичним центром (саме політичним, а не військово-технічним), яким є Народний секретаріат України. Тим самим, на погляд Г. Пятакова, було б створено апарат влади.

Власне, про партійні завдання, передусім про внесення в рух свідомості, вироблення політичної лінії доповідач не говорив, хоча на останок висловив тверде переконання в тому, «що партія наша не опиниться в тенетах у цей рішучий момент історії України. Я впевнений, що вона буде на чолі збройного повстання і переможе знову і знову, прокладаючи шлях до Соціалістичної Республіки всього світу...» [3, с. 50.].

Безперечно, багато в чому – в оцінці становища в країнах Західної Європи, у визначенні готовності трудящих України до повстання – Г. Пятаков видавав бажане за дійсне. Він явно випереджав події, підганяв їх. Особливо виразно це було видно на прикладі України.

Звісно, позицію «лівка» Г. Пятакова відразу атакували праві, доводячи, що у питанні повстання слід виявляти обережність, витримку і, навіть, у разі потреби – в інтересах тієї ж світової революції – гальмувати стихійні виступи.

В аналітичній співповіді М. Скрипника, одного з найстаріших, найдосвідченіших і найавторитетніших партпрацівників, були піддані критиці недолугості й помилки в питаннях тактики як «лівих», так і правих. М. Скрипник прямо заявив: «Ми повинні однаково відкинути і розуміння тов. Пятакова, що повстання, яке ми готуємо на Україні, буде обумовлене саме мірою організації бойових сил робітників і селян в самій Україні (і, скоріше всього, буде передувати революції в Німеччині і Австрії). Ми повинні також відкинути і пропозицію Епштейна – вести свою підготовчу роботу, виходячи з того розуміння, що ми повинні будемо виступити тільки у відповідь на виступ австрійського і німецького пролетаріату...» [3, с. 70.]. Разом з тим не можна не звернути уваги на те, що при всій гнучкості, дипломатичності загальна позиція М. Скрипника була значно ближчою до положень доповіді Г. Пятакова, ніж лінії, відстоюваної Я. Яковлєвим. У всякому разі, більша частина промови М. Скрипника була спрямована на критику останньої.

Урешті, було ухвалено проект резолюції, запропонований Г. Пятаковим. У документі зазначалося: «Основним завданням партії пролетаріату в даний момент на Україні є... організація збройного повстання робітничо-селянських мас проти їх гнобителів»; «...повстання це може, однак, увінчатися політичною перемогою тільки за тієї умови, що пролетаріат стане на чолі його, що партія пролетаріату доб'ється не тільки ідейного, але й організаційного і військово-технічного керівництва ним...»; «партія повинна боротися під гаслом відновлення необмеженої влади Рад як диктатури робітників, підтриманої біднішими селянами України...» [3, с. 97-148.].

У такому ж дусі була витримана і резолюція про збройне повстання, запропонована А. Бубновим. Перед більшовицькими організаціями України висувалася ціла низка завдань, головні з яких зводились до наступного: по-перше, проведення агітаційної роботи серед трудящих

мас по роз'ясненню мети, значення і перспектив збройного повстання; по-друге, організація мережі військово-революційних комітетів як повстанських органів, підпорядкованих партії, і створення Центрального військово-революційного комітету (ЦВРК) для керівництва підготовкою і проведенням повстання; по-третє, технічна допомога наростаючому повстанню через військово-революційні комітети; і, по-четверте, внесення максимальної організованості й планомірності в повстанський рух, спрямування всіх зусиль на те, щоб не допустити розгromу революційних сил по частинах [3, с. 154-155.].

Дуже непросто далось ухвалення резолюції «Про ставлення до інших партій». Врешті, проаналізувавши новітні тенденції, делегати дійшли згоди: «Щодо партії так званих лівих есерів, то необхідно строго відрізнити інтелігентськи-безгрунтовні авантюристичні верхівки партії від селянських низів її.

Процес відділення верхівок від низів нині здійснюється і остаточно встановити взаємостосунки з цією партією можна лише після очистки її від авантюристських лівих верхівок.

...З авантюристами із партії лівих есерів ніяких угод бути не може. Що ж до нової партії лівих есерів, що нині формується, то встановити форми взаємин з нею доручити Центральному Комітету, який буде обраний з'їздом» [3, с. 161, 190, 191.].

Однак у цілому більшовики залишилися в полоні ліво-сектантських уявлень і центральний пункт резолюції було сформульовано в категорично-неприступному вигляді: «Жодні угоди з есерами, меншовиками, бундівцями, українськими есерами, українськими соціал-демократами неприпустимі» [3, с. 190, 191.].

Тут не враховувались дуже складні процеси диференціації, розколив, що характеризували тогочасний розвиток усіх згаданих партій, тяжіння значної, часом переважної їх частини, до лівих орієнтацій, інтересів трудящих.

У резолюції «Україна і Росія» з'їзд висловився за дальше зміцнення дружби українського і російського народів, державного союзу УСРР і РСФРР як головної умови перемоги над силами зовнішньої та внутрішньої контрреволюції [3, с. 124.].

Форум визнав недоцільним подальше функціонування Народного секретаріату і вирішив утворити Центральний військово-революційний комітет [3, с. 154-155.].

Дискусії, які наповнювали роботу I з'їзду КП(б)У від самого початку, ухвали, що викристалізувались у їх ході, закладали наріжні камені партійної будівлі, цеглина за цеглиною зводили її остов. Однак увінчали її рішення, спеціально присвячені партійному будівництву.

На спеціальному засіданні доповідь з питання про самостійність комуністичної організації в Україні зробив голова Оргбюро по скликанню з'їзду М. Скрипник. Зі співповіддю виступив Е. Квірінг.

Обидва запропонували відповідні проекти резолюцій.

Цікаво, що «ліві», які ретельно пильнували за тим, щоб баланс точок зору витримувався і, використовуючи регламентні норми, щоразу домагалися обнародування своєї позиції, цього разу не претендували на окрему співповідь. Знаючи загальні орієнтації М. Скрипника, які їх багато де в чому влаштовували, вони вирішили сконсолідуватися навколо позиції надзвичайно авторитетного партійного діяча, у зв'язку з чим предметний розгляд його доповіді і запропонованого рішення у даному випадку набувають особливого сенсу.

Слід звернути увагу, що позиція М. Скрипника порівняно з Таганрогом дещо змінилася. У запропонованому ним проекті резолюції були відсутні слова про «самостійну Комуністичну партію України», хоч і не йшлося про те, що КП(б)У створюється як місцева організація єдиної РКП(б), а, як і на Таганрозькій нараді, фактично декларувалося утворення окремої організаційно осібної Компартії України [3, с. 164, 179.].

У проекті резолюції він сформулював такі головні положення і пропозиції: «Беручи, разом з тим, до уваги: 1) що комуністи всіх країн повинні становити й фактично становлять одну Комуністичну партію з єдиною програмою і єдиним фронтом боротьби за диктатуру пролетаріату, фактичним керівним центром якої є ЦК РКП, і що комуністичні партії окремих країн у III Інтернаціоналі становлять лише окремі загони;

2) що комуністи України всією своєю діяльністю зв'язані з Російською Комуністичною партією (більшовиків) і цей зв'язок лишається й повинен лишатися надалі, незалежно від тієї чи іншої формальної сторони партійного будівництва;

3) що комуністи України всією своєю діяльністю на Україні повинні підтримувати політику Російської Комуністичної партії, яку вона проводить у Росії і яка основана на передищі й збиранні сил, повинні дотримуватись загальних постанов ЦК і з'їздів РКП, беручи все це до уваги, I з'їзд партійних організацій комуністів (більшовиків) України постановляє: комуністичні організації України об'єднуються в окрему Комуністичну партію (більшовиків) України із своїм Центральним Комітетом і своїм з'їздом, формально зв'язану з Російською Комуністичною партією через міжнародну комісію III Інтернаціоналу. З'їзд доручає Центральному Комітетові за погодженням з ЦК РКП встановити форми організаційного зв'язку й спосіб можливої участі організацій Комуністичної партії (більшовиків) України в загальних з'їздах Російської Комуністичної партії» [3, с. 179.].

При цьому М.Скрипник, якщо судити з його тверджень, був далеким від бажання переслідувати сепаратистські цілі, «Не в наших інтересах, – говорив він, – не тільки поділ державних одиниць, але й будь-яке дроблення сил наших є для нас, безперечно, непотрібне і шкідливе. Ми –

прихильники демократичного централізму, прагнемо об'єднати всі сили для боротьби зі спільним ворогом, що стоїть перед нами. Згідно з цим ми повинні уникнути всяких поділів і дроблень» [3, с. 167].

Як же в такому разі поєднати логіку утворення окремої партії з необхідністю консолідації зусиль комуністів України і Росії? На це питання, яке об'єктивно поставало перед М. Скрипником і яке йому ставили на з'їзді опоненти, він намагався відповісти, виходячи, передусім, з особливостей ситуації в республіці. Це – державне відокремлення України від Росії, здійснене IV Універсалом Центральної Ради, з чим довелося згодитись РСФРР при підписанні Берестейського миру. Це – існування в Україні гетьманського правління. Це – нелегальне становище більшовиків, їх підпільна діяльність, головним змістом якої була підготовка збройного повстання проти окупантів, існуючого режиму [3, с. 167-168.].

Одночасно не можна не відзначити, що реалістичні міркування М. Скрипника дивним чином перепліталися з досить таки ідеалістичними, навіть дещо ефемерними уявами. Так, наголошуючи на відособленні більшовиків України на ґрунті дипломатичних факторів, він тут же пропонував доволі непевну конструкцію відносин з РКП(б).

«Російська Комуністична партія, – говорив він, – є тим джерелом, звідки ми черпаємо досвід революції і звідки ми всі – робітники і найбільш бідні селяни на Україні – беремо кожен собі приклад, як іти, яким шляхом вести свою боротьбу. Це ще очевидніше для нашої партії. Ми – молода організація, яка щойно пережила контрреволюційний розгром і заново відбудовується. Певна річ, все, що ми повинні мати для своєї діяльності, ми, товариші, насамперед візьмемо з Російської Комуністичної партії. Тому фактично становище лишається таким, як було й раніше. Підкреслюю: фактично перед нами буде Російська Комуністична партія з її центральними установами, і ми будемо по ній, по цьому флангу шикуватися, ідучи у своєму партійному будівництві все далі й далі. Лозунги, під якими ми будемо йти, виходитимуть з Російської Комуністичної партії... Так воно буде й надалі, інакше й бути не може. Формально, певна річ, створюється таке становище, за якого наша партія виділяється. Але це формальна сторона, яка для нас, прихильників революційного Інтернаціоналу, значення не має» [3, с. 168.]. Чому ж в уяві М. Скрипника відокремлення в окрему партію трактувалось як суто формальне?

Важливим для нього є посилення на те, що такий акт був би формальним саме для прихильників III, тобто вже Комуністичного Інтернаціоналу. Посилення непереконливе уже хоча б тому, що такої міжнародної організації комуністів на той час ще не існувало, а лише йшла підготовча робота до її створення. І навіть передбачаючи основні її характерні риси, навряд чи можна було судити про них напевне. Тим більше відштовхуватись, як від фактора визначального. М. Скрипник

спеціально намагався довести, що різні партії, які входили до II Інтернаціоналу, відрізнялися одна від одної тим, що мали не лише відмінну організаційну будову і тактику, але й програми. На міжнародних конгресах лише відбувалася координація їх лінії поведінки.

Для прихильників III Інтернаціоналу уява про програму діяльності комуністів різних країн, на думку Миколи Олексійовича, мала докорінно відрізнятись. «На даній стадії розвитку фінансового капіталу, – говорив він, – перед пролетаріатом стоїть завдання – боротися за соціалістичну революцію, за диктатуру пролетаріату, і це буде відповіддю на ті імперіалістичні шляхи, якими розв'язуються наявні суперечності суспільного розвитку, буде відповіддю на ті шляхи світової війни, що нині поставлені й у майбутньому передбачаються. Відповідно до цього у нас програма фактично одна в усіх країнах і для всіх комуністичних партій. В цьому відношенні наше розуміння партії в III Інтернаціоналі інше, ніж у II Інтернаціоналі. Тепер усі комуністи всього світу становлять фактично одну партію» [3, с. 166.].

Звичайно ж, у даному разі Микола Олексійович без належних підстав вважав тотожними цілі і програми діяльності комуністів різних країн на тогочасному етапі, явно переоцінював ступінь їх переконань як такий гарант єдності, якому не можуть зашкодити ані державні кордони, ані перегородки організаційного характеру. Тому й сприймати висловлені міркування як достатньо вагомі аргументи, ніяк не можна. Не меншою мірою це торкається і спроб М. Скрипника пояснити свої пропозиції щодо утворення окремої КП(б)У логікою приведення організаційних форм діяльності комуністів у відповідність до чинників національно-державного спрямування.

Дійсно. У одних випадках М. Скрипник вважав (принаймні, теоретично) Україну державним утворенням тотожним іншим державам і, відповідно, доходив висновку про необхідність окремої Комуністичної партії. В інших же – називав гетьманську Українську державу під німецькою окупацією ефемерною, – і не лише тому, що вона мала маріонетковий характер щодо окупантів, а й за природою, так би мовити, генетичного походження. Щоправда, останнє не заважало йому знову виходити на висновки про необхідність окремої організації партії, але вже внаслідок особливих умов діяльності комуністів України.

Водночас, входячи в суперечність з самим собою, на тому ж таки I з'їзді КП(б)У він намагався твердити, що «національне питання знято з порядку денного». У протоколах його виступ під час обговорення резолюції «Україна і Росія» передано у такому вигляді: «Тов. Скрипник доводить, що лозунг права нації на самовизначення, аж до відокремлення, мав своє виправдання до Жовтневої пролетарської революції. У процесі розвитку боротьби класів ми можемо становитись на різні позиції у цьому питанні. І саме для України характерна діалектична зміна нашого ставлення до цього лозунга. До Жовтня наша лінія була цілком вірною,

але коли у влади став пролетаріат, становище докорінно змінилося.

Вже під час Брестських переговорів Всеукраїнський з'їзд Рад висловився проти відділення, а тепер ми проти відділення подавно, бо тепер самостійність – ширма для контрреволюційної боротьби проти Радянської влади.

Але первісний наш лозунг у свій час мав значення і буде мати його на першій стадії революції в Австро-Угорщині, хоронити його, у всякому разі, ще рано, бо він не скрізь ще пройдений і живе себе у ході боротьби» [3, с. 128-129.].

Таким чином, Скрипникову аргументацію необхідності утворення окремої від РКП(б) Компартії України, виходячи із стану відносин України і Росії, визнати логічною, доказовою не можна при всьому бажанні. Скоріше, тут можна вести мову про відсутність до кінця продуманої, всебічно теоретично опрацьованої, вибудованої, зваженої системи.

Із співповіддю про створення КП(б)У на з'їзді виступив Е. Квірінг. Він піддав різкій критиці позицію М. Скрипника. «...Партія комуністів України, безперечно, має право і повинна організувати, об'єднати всі комуністичні організації на Україні, але ці організації ніяким чином не повинні виділятися зовсім із Російської Комуністичної партії. Українські організації об'єднуються на своїх з'їздах і на цих з'їздах виносять свої рішення. Але, товариші, Росія і Україна надто тісно зв'язані, тому і партія наша повинна бути зв'язана, і партія українська може бути лише партією автономною в складі Російської Комуністичної партії, зі спільною програмою і з підпорядкуванням в питаннях загальнополітичного характеру Всеросійському Центральному Комітету партії» [3, с. 173.]. Звичайно, зазначав Е. Квірінг, опублікувати таке рішення в пресі «з міркувань міжнародної дипломатії» не можна. «Але для себе, серед нас ми повинні знати, що ми міцно зв'язані з Російською Комуністичною партією, що ми самостійні в питаннях місцевих, що для керівництва місцевою роботою ми можемо мати свій Центральний Комітет, але що в питаннях загальнопартійних, у питаннях програмних ми лише частина Російської Комуністичної партії...» [3, с. 173-174.].

Причому праві почали вимагати прийняття їх резолюції в ультимативній формі, погрожуючи, в противному випадку, розколоти з'їзд і партію, що тільки-но народжувалася.

М. Скрипник, серйозно стурбований можливим розколом КП(б)У, не знаходячи компромісної реакції на ультимативні вимоги правих, зняв свій проєкт з голосування. Безперечно, такий крок став повною несподіванкою для Г. Пятакова, його однодумців, наніс удар по їх позиції. Адже, не внісши свого проєкту документа, вони потрапили у досить гостру скруту, мало не безвихідь.

За цих обставин Г. Пятаков від імені «лівих» зробив заяву, у якій наголосив, що ліва «частина з'їзду вважає за необхідне утворити

формально незалежну від ЦК РКП КПУ як частину всесвітньої Комуністичної партії.

Але зважаючи на те, що вирішальне значення має об'єднання всіх комуністичних організацій на території України з утворенням свого ЦК і своїх з'їздів, що відсутність формального зв'язку з РКП вирішального значення не має, що частина з'їзду ставить це питання в ультимативній формі в розумінні відколу її у випадку ухвалення резолюції про створення КПУ формально незалежної від РКП, згадана частина з'їзду, бажаючи що б то не стало запобігти розколу, заявляє, що буде голосувати за утворення окремої КПУ зі своїми з'їздами, зі своїм ЦК, але при голосуванні питання про збереження формального підкорення РКП в особі її з'їздів і ЦК буде від голосування утримуватись» [3, с. 180.].

У результаті в прийнятій резолюції (33 делегати проголосували за, проти – 5, при 16 тих, хто утримався) зазначалось:

«1) об'єднати партійні комуністичні організації України в автономну, в місцевих питаннях, Комуністичну партію України зі своїм Центральним Комітетом і своїми з'їздами, але таку, яка входить до єдиної Російської Комуністичної партії з підпорядкуванням у питаннях програмних загальним з'їздам Російської Комуністичної партії, і в питаннях загальнополітичних – ЦК РКП;

2) доручити ЦК РКП зв'язати організаційно і тактично Комуністичну партію України з комуністичними партіями Німеччини, Австрії та окупованих областей» [3, с. 178.].

У резолюції «Про партію» дістала своє логічне завершення тенденція до згуртування більшовицьких організацій у всеукраїнському масштабі в складі єдиної Комуністичної партії. Разом з тим слід підкреслити, що організатори КП(б)У через численні незгоди прийшли до важливого висновку про необхідність певної автономії (хоч її можна було трактувати по-різному) республіканської організації більшовиків в межах єдиної РКП(б) із наданням КП(б)У прав самостійності у вирішенні місцевих, поточних проблем.

Виразниками цієї позиції були Г. Пятаков, його однодумці з числа «лівих», М. Скрипник, які обстоювали незалежність КПУ з огляду на тодішнє становище, на потребу керівництва стихійною народною боротьбою в Україні, що розгоралася, та з погляду завдань здійснення міжнародної революції. Елементи автономізму, закладені в побудові Компартії України її першим з'їздом, втілювали демократичні начала, логічно узгоджувались із принципами національно-державного будівництва. Однак вони так і залишились нереалізованими. В подальшому – в громадянську війну, і особливо, остаточно – в після ленінський період у партійному будівництві вони були навіть засуджені і відкинуті. А це, в свою чергу, мало свої «плюси», однак мало і «мінуси».

В умовах окупації України резолюцію «Про партію» не можна було опублікувати, щоб не дати німецьким окупантам приводу звинуватити

РКП(б) та уряд радянської Росії в порушенні Брестського миру, зірвати тим самим мирну передишку країни рад. В офіційному повідомленні про I з'їзд КП(б)У з тактичних і дипломатичних міркувань було зазначено: «Тепер формально закріплено самостійність українських організацій у питаннях української роботи, яка стала фактом уже давно. Відмінність у міжнародному становищі відмінність політичних завдань силоміць відірвали українських комуністів від Російської Комуністичної партії. Але створення окремі Української партії – не завоювання для українських комуністів, а тяжка необхідність» [4, с. 4.].

В останній день роботи з'їзду – 12 липня було розглянуто організаційне питання. У відповідній резолюції, з'їзд постановив створити на окупованій території України обласні партійні організації. Обласні комітети партії, говорилося у резолюції, «діють під керівництвом ЦК КПУ і підлягають його постановам; зносини з ЦК РКП ці обласні комітети ведуть через ЦК КПУ. Для допомоги ЦК КП(б)У і підпільним партійним організаціям на території радянської Росії пропонувалося створити Закордонне бюро ЦК КП(б)У.

В питанні про назву партії, з'їзду, Центрального Комітету, Центрального органу партії з'їзд без дебатів постановив: «1. Партію назвати «Комуністична партія (більшовиків) України»; 2. Центральный Комітет назвати: «Центральный Комітет Комуністичної партії України»; 3. Центральный орган назвати: «Коммунист»; 4. З'їзд назвати: «I з'їзд Комуністичні партії (більшовиків) України» [3, с. 187-188.].

З'їзд схвалив також входження в КП(б)У лівих українських соціал-демократів, які порвали зв'язки з УСДРП, визнали себе комуністам (більшовиками) і працювали разом з комуністами в одних організаціях.

До Центрального Комітету були одногослосно обрані 15 членів: І. Амосов, А. Бубнов, П. Буценко, Ш. Грузман, В. Затонський, Л. Картвелішвілі, Е. Квірінг, С. Косіор, І. Крейсберг, Ю. Лутовинов, Г. Пятаков, П. Ровнер, Л. Тарський, Р. Фарбман, І. Шварц.

Склад кандидатів у члени ЦК КП(б)У (їх було 6) повністю встановити не вдалося й до цього часу. Список їх у стенограмі з'їзду не зберігся. За матеріалами наступних пленумів ЦК та іншими даними відомо, що кандидатами у члени ЦК були обрані М. Скрипник, М. Майоров, П. Слинько [5, арк. 19.]. Можна зробити припущення, що кандидатами у члени ЦК були також Я. Яковлев, Д. Лебідь і Я. Гамарник. На першому Пленумі ЦК КП(б)У 13 липня 1918 р. секретарем Центрального комітету партії було обрано Г. Пятакова. Разом з Е. Квірінгом, С. Косіором, В. Затонським, І. Шварцом вони утворили Закордонне бюро ЦК [6].

Створення Компартії України надало значного імпульсу відродженню і консолідації місцевих більшовицьких організацій, постановці всієї партійної роботи, стало важливою передумовою нового етапу боротьби за маси і їх мобілізації на нові революційні виступи. З цього погляду оформлення КП(б)У стало важливою віхою розвитку суспільної

ситуації в Україні не лише в 1918 р., а на значно тривалішу перспективу, мало у повному смислі слова доленосний характер і наслідки.

Нагромаджуючи потенціал, зростаючи чисельно, набираючи політичної ваги й авторитету, більшовики й боротьбисти досягли чималих успіхів у завоюванні на свій бік достатньо широких мас. Попри відомі невдачі, які їх спіткали в досягненні консолідації сил противників гетьманату й окупантів (передусім – селяни й робітники), незаперечним залишається висновок, що тяжіння трудящих до обох партій чи не найбільшою мірою було зумовлено саме сповіданням радикальних гасел і поглядів, які з розвитком подій набували дедалі більшої виразності.

До таких позицій схилялися й ліві елементи інших українських партій.

Достатньо цікавий і переконливий приклад тут – Українська партія лівих соціалістів-революціонерів (УПЛСР). Початок її оформлення припав на лютий – березень 1918 р. після зайняття Києва більшовиками. Про появу нової партії заявила газета «Трудовая мысль», яка проголошувалася партійним органом. Газета повідомляла, що УПЛСР з'явилася на руїнах «вчора господствующих при радї правосоціалістичних партій» і об'єднала «навколо себе на Україні революційних робітників, солдат і селян без різниці національностей» [7, с. 191]. Програмними завданнями партії називалися – організація радянської влади в краї; скликання II Всеукраїнського з'їзду рад; вільне федеративне об'єднання з РСФРР; проведення соціальних реформ і в першу чергу соціалізації землі [7, с. 141]. З цього видно, що новостворена партія намагалася поєднати постулати більшовизму та народництва, що випливало з її організаційних витоків – ініціатором створення УПЛСР виступила частина лівих російських есерів, які прагнули врахувати в своїй діяльності особливості та специфіку українського села. На їхню думку, проголошення окремої української партії лівих есерів сприяло б проведенню партійної програми.

Однак партії не вдалося розгорнути широкої діяльності в Україні навесні 1918 р., з огляду на швидке падіння радянської влади. У Києві встигло вийти лише два числа її органу – «Трудовой мысли». Пізніше, на II партійному з'їзді УПЛСР (березень 1919 р.) у звіті ЦК зазначалося, що перша спроба організаційного оформлення партії була здійснена в березні 1918 р. на II Всеукраїнському з'їзді Рад [8, с. 390-392]. Члени фракції форуму вирішили обрати ЦК, метою якого стало об'єднання всіх активних елементів.

Оскільки територія України поступово займалася австро-німецькими військами, ЦК змушений був евакуюватися до Москви, звідки й намагався організувати роботу в Україні. Основними напрямками його діяльності стали направлення зброї та налагодження літературно-видавничої справи.

Улітку 1918 р. на території України ЦК розгорнув активну діяльність щодо налагодження апарату та закладання нелегальних партійних осередків. Водночас, по можливості, партія діяла й легально, зокрема в Одесі вільно виходила газета «Борьба» та було надруковано ряд брошур (правда, поза межі Одеси їх не вдалося переправити). Та основна увага ЦК була зосереджена на організації активних форм боротьби проти гетьманщини – терористичних акціях, створенні партійних повстанських загонів, ревкомів, участі разом із більшовиками у так званій «дев'ятці». Пізніше найбільшим своїм досягненням доби гетьманщини УПЛСР вважала організацію разом із російськими лівими есерами вбивства Борисом Донським генерал-фельдмаршала Айхгорна [8, с. 390-392]. Готувалися також замаху на гетьмана, міністра земельних справ, німецьких і австрійських генералів. Перший партійний з'їзд, що відбувся у вересні 1918 р., визнав тактичну лінію ЦК цілком вірною і постановив діяти в тому ж напрямі. Крім того, саме цей з'їзд закріпив самостійне існування УПЛСР, окреме від Російської партії лівих есерів. За рішенням з'їзду, об'єднання двох партій могло бути лише на основі федеративного принципу [8, с. 390-392].

Вишевикладене, гадається, втілило в собі достатньо масштабну, у чомусь загальну тенденцію, характерну, таким чином, і для загальноросійських, і національно-регіональних партій. Це повною мірою стосується соціал-демократичного середовища.

Після виходу лівої фракції з УСДРП і вступу до лав КП(б)У влітку 1918 р. (П. Буценко, П. Слинько та ін.) процес внутрішніх розмежувань всередині впливової української партії не припинився. Антинародна політика гетьманату зумовила формування лівої течії в УСДРП, яка почала виступати за радянську систему влади в Україні.

Цей процес призведе на кінець року до створення організаційного комітету й фракції «незалежних» в УСДРП, потім – партії незалежних і, зрештою, оформлення Української комуністичної партії (УКП).

І знову мова може достатньо визначно йти про те, що імпульси до саме такого розвитку подій дав саме гетьманат, точніше його політика.

Окрема розмова про міжпартійне об'єднання – Український Національно-Державний Союз, створений в травні 1918 р. Розпочавши свою діяльність з обережної опозиційності до влади П. Скоропадського союз був приречений на внутрішню трансформацію (витіснення зі свого складу поміркованіших, конформістських елементів з Української демократично-хліборобської партії, Української трудової партії, Української партії соціалістів-федералістів тощо) і взяття на озброєння значно радикальнішого курсу. Як відомо, саме в середовищі зміненого складу цієї політичної інституції (яка стала з вересня іменуватися Українським Національним Союзом), зародилися плани збройного повалення Гетьманату і створення з цією метою Директорії.

Отже, загальний висновок видається цілком очевидним і переконливим: режим П. Скоропадського, який спирався на австро-німецькі багнети, своєю антинародною, антинаціональною політикою детермінував наростання в українському суспільстві ліворадикальних настроїв, що знайшло найбільше втілення в еволюції позицій політичних партій України. Своєю чергою, ці процеси об'єктивно вели до неминучого знищення Гетьманату.

Список використаних джерел:

1. Детальніше див.: Солдатенко В.Ф. Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки в 4-х т. – Т. 2. – Рік 1918. –К.: Світогляд, 2009. – 411 с.
2. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. – Т. III. – Прага, 1921.
3. Первый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 5-12 июля 1918 года. – Протоколи.
4. Извещение о 1-м съезде Коммунистической партии большевиков Украины. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 19.
6. Коммунист. – 1918. – 15 авг.
7. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. – Т. IV. – Прага, 1922.
8. Винниченко В. Щоденник. Том перший (1911-1920 рр.). – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980.

Солдатенко В.Ф. Гетьманат П. Скоропадського как катализатор радикализации позиций украинских политических партий.

Рассматриваются причины радикализации позиций украинских политических партий периода Гетьманата П. Скоропадського.

Ключевые слова: *Гетьманат П. Скоропадського, украинские политические партии, Украинская социал-демократическая рабочая партия, Украинская партия социалистов-революционеров, Коммунистическая партия (большевиков) Украины.*

Soldatenko V. The Hetmanate of P. Skoropadskyi as a catalyst for radicalization positions of Ukrainian political parties.

The reasons radicalization of positions of Ukrainian political parties in period of The Hetmanate P. Skoropadskyi.

Keywords: *The Hetmanate of P. Skoropadskyi, ukrainian political parties, the Ukrainian Social-Democratic Labour Party, Ukrainian Socialist-Revolutionary Party, Communist Party (bolsheviks) of Ukraine.*